

สนทนาพิเศษ

ความไม่เข้าใจพระพุทธศาสนากับความไม่สงบของประเทศชาติ ๒

วันศุกร์ที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๕๖๓

เวลา ๑๔.๓๐ – ๑๖.๐๐ น.

ที่บ้านคุณทักษพล และคุณจริยา เจียมวิจิตร ศาลายา นครปฐม

คณะวิทยากรสนทนาพิเศษ

ท่านอาจารย์สุจินต์ บริหารวนเขตต์ ประธานกรรมการมศพ.

อ.จรัญ ภัคดีธนากุล อดีตข้าราชการนักกฎหมาย

อ.จริยา เจียมวิจิตร อดีตข้าราชการนักกฎหมาย

อ.จักรกฤษณ์ เจนเจษฎา ผู้พิพากษา

อ.วิชัย เฟื่องฟูนวนกิจ วิทยากรประจำมศพ.

อ.คำปิ่น อักษรวิสัย วิทยากรประจำมศพ.

ผศ.อรรณพ หอมจันทร์ วิทยากรประจำมศพ.

อ. เป็นการสนทนาพิเศษออนไลน์ เรื่อง “ความไม่เข้าใจพระพุทธศาสนากับความไม่สงบของประเทศชาติ” ในช่วงที่ ๒ มีท่านอาจารย์จรัญ ภัคดีธนากุลมาร่วมสนทนาด้วย ขอขอบคุณท่านผู้ฟังทางออนไลน์ คุณตั้มที่ส่งข้อความมาว่า

ผมเป็นคนหนึ่งที่ในอดีตเคยร่วมชุมนุมก่อความไม่สงบเพื่อเรียกร้องอำนาจของตนที่พึงจะมีได้ตามสิทธิ ตามฐานะของประชาชนคนหนึ่ง ซึ่งผู้มีอำนาจก็พยายามรักษาสถานะของตน ต่างฝ่ายต่างคิดว่า ตนมีอำนาจ โดยไม่เข้าใจว่า แท้จริงแล้วอำนาจเป็นของธรรม หากไม่ได้อบรมศึกษาพระธรรมตรงตามคำจริงในพระพุทธศาสนา ที่ทาง มศพ. ได้เผยแพร่ก็ไม่อาจจะรู้ความจริงเหล่านี้ได้เลย

กราบท่านอาจารย์ครับ อำนาจที่แท้จริงไม่ได้อยู่ที่ใครทั้งสิ้น เป็นอำนาจของธรรม
หมายความว่าอย่างไรครับ

ส. เพราะว่าไม่มีคนใช้ไหมคะ ถ้าไม่มีธรรม แต่เมื่อมีธรรมก็เข้าใจว่า ธรรมเป็นคน

อ. เพราะฉะนั้น แล้วก็เป็นความเป็นไปของธรรมที่ไม่ใช่คน

ส. ค่ะ

อ. ไม่เคยได้ยินได้ฟังอย่างนี้มา ถ้าไม่ได้ศึกษาพระพุทธศาสนา

ส. ค่ะ เหมือนคำตอบเดิม ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลย ธรรมต้องเป็นความจริง จิตเป็นใหญ่ มีอะไรที่จะใหญ่กว่าจิตไหมคะ มีอำนาจเหนือจิต มีไหม

อ. อาจารย์วิชัย เราก็คงผ่านข้อความมาเยอะว่า โลกอันอะไรให้เป็นไป ให้เสียไป ให้เป็นไป แสดงว่าด้วยอำนาจของธรรมอย่างหนึ่ง คือ จิต จิตมีอำนาจอย่างไรครับ

วิ. ผู้ที่ได้เข้าใจธรรม อย่างประเสริฐสุดก็คือ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงรู้ความเป็นจริงของธรรม ไม่ว่าความเป็นไปของโลกทั้งหมด อย่างที่เราเห็นคนในประเทศต่าง ๆ มีการกระทำที่หลากหลายแตกต่างกัน อะไรเป็นเหตุให้มีการกระทำที่หลากหลายแตกต่างกัน ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใดก็ตาม อำนาจคือจิตนั่นเองที่เป็นเหตุให้มีความคิด มีการกระทำตามอำนาจของจิต ดังนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงว่า ธรรมคือจิตมีอำนาจ เพราะเหตุว่าเมื่อเกิดแล้วถึงแม้จะเป็นธาตุรู้ก็ตาม แต่เมื่อเกิดแล้ว จิตนั่นเองก็สามารถเป็นปัจจัยเกื้อกูลให้มีการกระทำทางกายทางวาจาได้ด้วยอำนาจของจิต

อ. กราบเรียนท่านอาจารย์ว่า ถ้าเข้าใจเช่นนี้ก็จะคลายความยึดมั่น ถือมั่นในความเป็นเรา พวกเรา และเรียกว่า คนโน้นมีอำนาจ แล้วจะไปเปลี่ยนคนที่เข้ามามีอำนาจ ความเข้าใจอย่างนี้จะเป็นประโยชน์ที่จะนำไปสู่ความสงบของจิตใจของแต่ละหนึ่ง ๆ จนกระทั่งสังคมชาติบ้านเมืองอย่างไรครับ

ส. จิตเป็นใหญ่ เป็นประธาน แต่ก็ต้องรู้ว่า หมายความว่าอะไร คือทุกคำของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าต้องศึกษาให้เข้าใจ เพราะหลากหลายมาก ในบรรดาสิ่งที่มีจริง คือ ธรรม ในบรรดาสิ่งที่เกิด ปัญญาประเสริฐสุด เห็นไหมคะ สิ่งหนึ่งมีอำนาจ แต่อีกอย่างหนึ่งประเสริฐสุด ก็ต้องฟังให้เข้าใจความต่างกัน จิตเป็นสภาพที่เป็นใหญ่ เป็นประธาน ถ้าไม่มีจิต จะไม่มีการรู้ ไม่มีความดีความชั่ว ไม่มีการกระทำ ไม่มีการเคลื่อนไหวใด ๆ ทั้งสิ้น แต่ที่กำลังเป็นอยู่ทุกวันไม่ขาดจิต เพราะฉะนั้น ไม่ว่าจะเป็นอย่างใดก็ตามทั้งสิ้น จิตเป็นใหญ่เป็นประธานให้เกิดสิ่งนั้น ๆ ขึ้น เพราะถ้าไม่มีจิต ไม่มีอะไรสักอย่างเดียว แต่ว่าจิตไม่ใช่ปัญญา จิตเป็นเพียงสภาพที่เป็นใหญ่ ใหญ่ในการรู้แจ้งสิ่งที่ปรากฏ สิ่งที่กำลังปรากฏที่จิตกำลังรู้ เช่น เสียง เสียงมีหลายเสียง เสียงเล็ก เสียงใหญ่ เสียงสูง เสียงต่ำ สภาพที่รู้แจ้งแต่ละเสียงเป็นจิต เพราะฉะนั้น ใหญ่ในการรู้ความจริงของสิ่งที่ปรากฏ แจ้งชัดในลักษณะที่หลากหลายต่าง ๆ กัน นั่นคือจิต แต่จิตไม่ใช่ปัญญา

เพราะฉะนั้น ก็แยกเป็นธรรมแต่ละหนึ่ง ๆ ตามกิจหน้าที่ เพราะฉะนั้น จิตเป็นใหญ่จริง เพราะว่าเมื่อมีจิตแล้ว จิตก็เป็นปัจจัยให้สภาพธรรมอื่นเกิดขึ้นด้วย เช่น สภาพที่ดีชั่วต่าง ๆ ไม่ใช่จิต แต่ถ้าไม่มีจิต สิ่งนั้นเกิดไม่ได้ เพราะฉะนั้น ความเมตตา การเห็นประโยชน์ของคนอื่น การช่วยเหลือเกื้อกูล ไม่ใช่จิต จิตกำลังรู้แจ้งสิ่งที่กำลังปรากฏทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นอย่างใด จะมีผัสสหนิ จะเล็กเท่าไร จะใหญ่โตเท่าไร จิตก็รู้แจ้งได้ แต่สภาพของปัญญาเป็นสภาพที่เข้าใจถูกต้องตามความเป็นจริงของแต่ละสิ่ง

เพราะฉะนั้น เดียวนี้มีจิตทุกคน สัตว์บุคคลทั้งหลายในโลกนี้ที่มีสภาพรู้ นก หนู ปู ปลา มีหมด แต่ว่าปัญญามีหรือเปล่า เพราะฉะนั้น จิตจึงไม่ใช่ปัญญา แต่ปัญญาเป็นความเห็นที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง ไม่คลาดเคลื่อนเลย ปัญญารู้ว่า ธรรมคือสิ่งที่มีจริง ซึ่งถ้าไม่เกิดก็ไม่มี เกิดแล้วดับ ไม่เหลือเลย ไม่กลับมาอีกในสังสารวัฏ เพียงหนึ่ง แต่ละหนึ่ง ๆ เกิดแล้วก็ดับไป แล้วก็ไม่ได้กลับมาอีก เพราะฉะนั้น ปัญญาเท่านั้นที่สามารถค่อย ๆ เข้าใจความจริงว่า ไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล ไม่มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่เราเข้าใจว่า เป็นเรา เป็นเขา คนดี คนชั่วต่าง ๆ แต่เป็นธรรมแต่ละหนึ่ง ๆ

เพราะฉะนั้น ถ้าจิตดี เพราะว่ามีสภาพธรรมที่ดีเกิดร่วมด้วย เช่นคำที่เราได้ยินบ่อย ๆ สติ แต่ไม่ใช่อย่างที่เราคิด ต้องศึกษาอีกว่า สติต้องเป็นไปในสิ่งที่ดีทั้งหมด บางคนคิดว่า มีสติจะข้ามถนน และข้ามถนนได้อย่างไร เพราะฉะนั้น เราใช้คำว่า “สติ” ในสิ่งที่ไม่ใช่สติ ต้องศึกษาอย่างละเอียดจากผู้ที่ยังทรงตรัสรู้ จึงจะรู้ว่า แต่ละหนึ่ง เมื่อเป็นธรรมแล้วจึงไม่มีสัตว์ บุคคลใด ๆ ทั้งสิ้น แต่พอรวมกันด้วยความไม่รู้ก็สำคัญผิดว่า เป็นคนนั้นคนนี้ ชอบคนนี้ ไม่ชอบคนนั้น เป็นต้น

เพราะฉะนั้น ใครมีอำนาจ

อ. จิต

ส. ถ้าจิตไม่ดี อำนาจเปลี่ยนได้ไหม อำนาจที่ไหนมาเปลี่ยนจิตที่ไม่ดีให้กลายเป็นจิตที่ดีได้

ว. ที่ท่านอาจารย์ได้กล่าวถึง จิตก็เป็นใหญ่โดยฐานะของตนเอง เกิดแล้วมีหน้าที่เป็นใหญ่ในการรู้แจ้งอารมณ์ สามารถเป็นปัจจัยให้มีการกระทำทางกาย ทางวาจา หรือแม้แต่ใจที่คิด หลากหลายแตกต่างกันตามอำนาจของจิต เมื่อจิตเกิดขึ้นต้องมีธรรมที่เกิดกับจิต ที่ท่านอาจารย์ให้ความเข้าใจว่า จิตเป็นใหญ่จริงในการรู้แจ้งอารมณ์ แต่ธรรมที่ประเสริฐที่สุด คือ ปัญญา อย่างที่ข้อความในพระไตรปิฎกแสดงถึงนักปราชญ์กล่าวไว้ว่า ชีวิตของบุคคลผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา ประเสริฐสุด แต่ถ้ากล่าวถึงธรรมที่ดีงามก็มีหลากหลาย แต่เหตุใดปัญญาจึงประเสริฐกว่าธรรมที่ดีงามทั้งปวง

ส. ค่ะ เพราะปัญญาสามารถเข้าใจถูก เห็นถูกตามความเป็นจริงของสิ่งที่ปรากฏ เพราะว่าขณะนี้สิ่งที่กำลังปรากฏไม่ได้ปรากฏตามความเป็นจริง เห็นไหมคะ อยู่ในโลกของความไม่รู้ นานแสนนานจนมีมติสนธิ ไม่สามารถจะรู้ความจริงที่ถูกปกปิดไว้ด้วยความเกิดดับสืบต่ออย่างรวดเร็วที่สุด หลับตานะคะ ไม่มีอะไรเหลือ ห่องนี้ไม่มีสักคน ไม่มีอะไรเลยทั้งสิ้น โต๊ะเก้าอี้ก็ไม่มี พอล้มตามีทุกอย่างทันที ถ้าไม่มีจิต จะสามารถมีอะไรปรากฏไหม

เพราะฉะนั้น อย่าลืมนะคะ จิตรู้แจ้งสิ่งที่ปรากฏ เมื่อขณะนี้คุณวิชัยใช้คำว่า “อารมณ์” อารมณ์ เป็นภาษาบาลีว่า อรัณณะ หมายความว่าถึงสิ่งที่จิตรู้ เปลี่ยนไม่ได้เลย จิตรู้ได้ทุกอย่าง แต่ละหนึ่ง ที่ ละหนึ่ง จิต ๑ ขณะเกิดรู้เฉพาะสิ่งที่จิตกำลังรู้อย่างเดียว เพราะฉะนั้น จิตก็หลากหลายมาก สิ่ง ที่ ปรากฏก็หลากหลาย แต่หลากหลายอย่างไรก็ตาม แต่ละหนึ่ง ถ้าจิตไม่เกิดขึ้นรู้แจ้ง สิ่งนั้นไม่ ปรากฏ และลองคิดดูซิคะ ปรากฏหมดทุกอย่าง จิตเกิดดับเร็วเพียงไหน เพียงแค่ลืมตา หลับตาก็ไม่ เหลือเลย สิ่งที่กำลังปรากฏไม่เหลือจริง ๆ อะไรรู้ ปัญญาเข้าใจถูกตามความเป็นจริง แต่จิตรู้แจ้ง ทุกอย่างที่กำลังปรากฏ

วิ. อย่างนั้นธรรมแต่ละประเภทก็มีกิจหน้าที่ของตน ปัญญาประเสริฐเพราะสามารถจะ ดับอกุศลคือความไม่รู้ทั้งปวงได้

สุ. เพราะสามารถเข้าใจถูกความเป็นจริง ซึ่งถูกปกปิดไว้นานแสนนาน จะเปิดเผย ต่อเมื่อมีการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ แล้วก็ทรงแสดงความจริงให้คนอื่นได้ ฟัง ได้ไตร่ตรอง ได้เริ่มเข้าใจ เพราะฉะนั้น จึงมีพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นที่เคารพสูงสุดใน สากลจักรวาลสำหรับคนที่เข้าใจความจริงของสิ่งที่ปรากฏ รู้ได้เลยว่า มาจากใคร ใครเป็นคนแสดง ความจริง และความจริงไม่ใช่จริงเพียงแค่นึกเอา ไตร่ตรอง แต่ประจักษ์ชัดเหมือนสิ่งที่กำลังปรากฏ เดียวนี้ตามความเป็นจริง

เพราะฉะนั้น โลก คือ ตั้งแต่ศีรษะจรดเท้า ถ้าไม่มีโลกไม่มี น้ำทะเล มหาสมุทร ดวงดาว ไม่ มี แต่เพราะมีโลกนี้ คือสิ่งที่เกิด เป็นสภาพที่รู้แจ้ง คือ จิต และสภาพธรรมที่ไม่รู้ก็เป็นส่วนต่าง ๆ แข็ง อ่อน เย็น ร้อนที่ตัว ทั้งหมด แต่ละหนึ่งเป็นธรรมทั้งหมด แต่ถ้าไม่เคยฟังจะารู้เลยว่า ไม่ใช่สิ่ง ที่เราเคยยึดถือว่า เป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด แต่ตามความเป็นจริงไม่มีอะไร นอกจากแต่ละหนึ่งซึ่งละเอียด ลึกซึ้ง ยากที่จะรู้ได้ เพราะว่าจะเกิดแล้วก็ดับทุกขณะ เร็วสุดจะประมาณได้ เพราะฉะนั้น โลกอยู่ที่ไหน โลกอยู่ที่นี้ ทุกขณะที่มีสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ นี่คืออำนาจที่ใครจะเปลี่ยนจิตให้เป็นอื่นได้ เปลี่ยนธรรมสักอย่างไม่ได้ ต้องเป็นไปตามความเป็นจริง

อ. พังแล้วค่อย ๆ คล้อยตามละเอียดเพิ่มขึ้น เป็นชาวพุทธมากขึ้น เพราะโลกที่เราอยู่ เราก็บอกว่า โลกสงบ โลกไม่สงบ ที่แท้ก็เป็นความเป็นไปของจิต แต่ที่ดีที่สุดก็คือจิตที่มีปัญญา ความเข้าใจถูกเกิดด้วย โลกก็สงบขึ้นเพราะปัญญา ผมก็นึกถึงเมื่อเช้าที่อาจารย์จักรกฤษณ์กล่าว คำของอาจารย์จรัญ ซึ่งอาจารย์จรัญซึ่งมีความรู้ทางกฎหมายดีมาก ๆ เลย อาจารย์จรัญก็ยังกล่าวว่า กฎหมายก็ไม่สามารถทำให้คนเป็นคนดีได้ แล้วสิ่งที่จะทำให้คนเป็นคนดีได้คืออะไร เรียนถาม อาจารย์ว่า แล้วกฎหมายมีไว้ทำไม ได้เพิ่มเติมจากเมื่อเช้านี้ และอะไรทำให้เป็นคนดีจริง ๆ ถ้าไม่ใช่กฎหมายหรือปรัชญา

จรัญ กราบเท้าท่านอาจารย์สุจินต์ บริหารวนเขตต์ที่เคารพครับ ที่กระผมคิดเช่นนั้น พุดเช่นนั้น เพราะว่าผมมีประสบการณ์ ไม่ใช่ของคนอื่น ของตัวเองว่า พฤติกรรมของตัวเองทั้ง ทางกายกรรม วจีกรรม โดยเฉพาะทางมโนกรรมไม่ได้งดงามขึ้นเพราะกฎหมาย แต่เริ่มคลาย ความหนาหนักลงไปเป็นลำดับ เพราะได้มีโอกาสมาฟังธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้มาเรียนรู้ พระธรรมคำสั่งสอนที่บริสุทธิ์ ที่แท้จริง ที่บอกให้เรารู้ว่า เบื้องลึกลงไปใต้สมมติบัญญัติของชาวโลก ยังมีความจริงที่ยิ่งใหญ่ที่เราเรียกว่า ปรมัตถธรรม และยิ่งมากกว่านั้น พระสัทธรรมของพระ สัมมาสัมพุทธเจ้าบอกให้เรารู้ความจริงของบรรดาสิ่งที่มีอยู่จริง ๆ เหล่านั้น จนกระทั่งทำให้เราเริ่ม เกิดความตระหนักรู้ว่า ไม่เห็นจะมีประโยชน์อะไรที่จะไปพุดอย่างนั้น ทำอย่างนั้น คิดอย่างนั้น เพราะไม่ถูกต้องตรงตามความจริงที่แท้จริงในทางพระพุทธศาสนา ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ที่ยั่งยืนที่ แท้จริง ส่วนใหญ่มักจะพาไปสู่ความเดือดเนื้อร้อนใจ มีความทุกข์ในท้ายที่สุดเป็นผลลัพธ์เสมอ และเมื่อมีโอกาสเรียนรู้แก่นธรรมในพระพุทธศาสนาเช่นนั้น ผมก็เริ่มสังเกตเห็นว่า ความคิดของผม ก็เปลี่ยน มโนกรรมก็ค่อย ๆ คลายตัวจากมิจฉาทิฏฐิ จากโกรธแค้นอาฆาตพยาบาท จากความหীন กระจายอยากได้ใครดี มันคลายตัวให้เรารู้เห็นเอง ถึงแม้ว่าจะเล็กน้อย เพราะว่าเราเพิ่งจะเริ่มต้น ได้พบได้เห็นพระสัทธรรมนี้ แต่ถ้าเราสังเกตให้ดี เราก็พบว่า มันเกิดการละวางจางคลาย ไม่เหมือนแต่ก่อน ไม่กักขะหยาบช้าเหมือนแต่ก่อน และเมื่อมโนกรรมเปลี่ยน วจีกรรม กายกรรมก็ค่อย ๆ เปลี่ยน จนบางช่วงเวลาที่ผู้คนรอบข้างที่ใกล้ชิด มองว่าผมเป็นพวก double personality ไม่คงเส้น คงวา แต่ผมก็เข้าใจว่า มันก็เป็นอย่างนั้น เพราะว่ามันมีเหตุ และเหตุนั้นท่านอาจารย์พุดถึงของจริง

ที่ประเสริฐสุด คือ ปัญญาเจตสิก และปัญญาไม่สามารถเกิดขึ้นได้เอง ไม่สามารถเกิดจากการเรียนรู้สรรพสาขาศิลปะวิทยาการในทางโลก แต่ต้องเกิดจากพระสัทธรรม คำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้รู้แจ้งโลก นี่เป็นเหตุผลที่ผมพูดคล้าย ๆ ถ้าฟังเผิน ๆ เหมือนผมกำลังดูแคลนวิชาความรู้ที่ผมใช้มาตลอดชีวิต แต่ไม่ได้ดูแคลน กฎหมายใช้สยบพฤติกรรมของผู้คนในทางที่ไม่ดี และส่งเสริมให้ผู้คนมีพฤติกรรมในทางที่ดีได้บ้างในระดับพื้นผิว แต่กฎหมายจะไม่มีผลเลยในทีลึบในที่ที่ไม่มีมือกฎหมายจะบังคับใช้กฎหมายเหล่านั้นได้ นั่นเป็นเหตุผลที่ผมพูดบางครั้งอาจจะฟังแล้วเกินเลยไป

อ. ตรงนี้ผมซาบซึ้งมาก เพราะอาจารย์เป็นนักกฎหมายสูงสุด เรียกว่าเป็นตุลาการศาลรัฐธรรมนูญ อาจารย์ก็ยังเห็นประโยชน์ของพระพุทธศาสนาสูงสุดเหนือสิ่งใดทั้งสิ้น ผมขอความคิดเห็นจากท่านวิทยากรทุกท่านเนื่องจากอาจารย์จรัญ เพราะอาจารย์ก็ดูแลรัฐธรรมนูญของเรามาตลอด ถ้าอาจารย์เห็นประโยชน์ของพระพุทธศาสนาถึงเพียงนี้ยิ่งกว่าวิชาชีพที่เล่าเรียนและทำงานมาจนสูงสุด อาจารย์เห็นควรให้พระพุทธศาสนาบรรจุเป็นศาสนาประจำชาติในรัฐธรรมนูญหรือไม่

จรัญ ผมทำงานในศาลรัฐธรรมนูญมา ๑๒ ปีเศษ แต่ศาลรัฐธรรมนูญไม่ใช่ศาลสูงสุดของประเทศไทย ประเทศไทยมีศาลสูงสุด ๔ ระบบ ในระบบงานศาลยุติธรรม ท่านประธานศาลฎีกาเป็นประมุขของตุลาการศาลยุติธรรม ในศาลปกครองก็ยังมีศาลปกครองสูงสุด มีท่านประธานศาลปกครองสูงสุดเป็นเบอร์หนึ่ง ในระบบศาลทหารก็มีศาลทหารสูงสุด ศาลรัฐธรรมนูญก็เป็นอีกศาลหนึ่งที่เป็นอิสระแยกต่างหากจากศาลทั้ง ๓ ระบบแรก แต่อย่างไรก็ตามในการทำงานเราก็ทำงานประสานกัน แล้วมีสิ่งหนึ่งที่เป็นแกนร่วมกันของผู้ที่ทำงานฝ่ายตุลาการ คือ ต้องปฏิบัติหน้าที่ให้ถูกต้องตามรัฐธรรมนูญ ตามกฎหมาย และหลักนิติธรรม เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของประเทศชาติและความผาสุกของประชาชนโดยรวม รัฐธรรมนูญบัญญัติอย่างนี้ แต่ไม่ได้บัญญัติว่าให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ถ้ามองว่าทำไมถึงไม่เป็นเช่นนั้น ทั้ง ๆ ที่คนไทย ๘๐ - ๙๐ % เป็นพุทธศาสนิกชนในทะเบียนบ้าน แล้วทำไมไม่เขียนให้ชัดเลยว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนา

ประจำชาติ ตอนที่ผมไปร่วมร่างรัฐธรรมนูญ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ผมก็ได้พบกับข้อเรียกร้องแบบนี้ คำถามแบบนี้ และผมก็ได้รับมอบหมายจากคณะกรรมการให้เป็นผู้ศึกษาและชี้แจง ผมก็พบว่า การที่จะเป็นศาสนาประจำชาติได้ ต้องเริ่มต้นที่ความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนของ พระพุทธศาสนาอย่างแท้จริงเสียก่อนในแต่ละคน ๆ トラバโดที่พุทธศาสนิกชนชาวไทยยังไม่มี โอกาสได้ศึกษา ได้เรียนรู้ ได้ฟังพระธรรมคำสอนที่แท้จริงของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จนเกิดความรู้ ความเข้าใจ เห็น รู้จักสิ่งที่มีจริงและความจริงของสิ่งเหล่านั้น ไม่มีทางที่จะทำให้พระพุทธศาสนา รุ่งเรืองงอกงามประจำชาติได้ ประจำใจตัวเองยังไม่ได้เลย เพราะฉะนั้น ถ้าเงื่อนไขข้อนี้ไม่เกิด การ ไปเขียนไว้ในกระดาษ อย่างว่าแต่ในรัฐธรรมนูญเลยครับ เขียนบนแผ่นฟ้าจักรวาลก็ไม่สามารถทำ ให้พระพุทธศาสนาองอกงามประจำชาติ ประจำโลกได้

อ. เป็นคำตอบที่ลึกซึ้งมาก กราบเรียนท่านอาจารย์ครับ และกราบเรียนท่านนัก กฎหมายเสริมด้วยครับ

ส. ไม่ว่าจะพูดอะไรก็ต้องเข้าใจคำนั้น ถ้าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ หมายความว่าอะไร ไม่ใช่พูดเพราะอยากให้ เป็นเพียงชื่อว่าเป็น แต่เป็นแล้วเป็นคุณหรือเป็นโทษ เป็นความจริงหรือความเท็จ ความไม่จริง เพราะฉะนั้น จะทำอะไรก็ต้องพร้อมด้วยเหตุผลด้วย ประการทั้งปวง เพราะเหตุว่าศาสนาไม่ใช่เรื่องบังคับ คนไทยทุกคนมีสิทธิที่จะนับถือศาสนาใดก็ได้ แต่เขาเป็นคนไทย คนไทยมีความเห็นต่างกัน ให้เห็นเหมือนกันเป็นไปไม่ได้ ต่างกันหลากหลาย จน แม้แต่พระพุทธศาสนาเองก็มีทั้งเถรวาท มีทั้งมหายาน แล้วจะเอาอะไร ใครเป็นคนมีอำนาจมาบอก ว่า จะเอาศาสนาไหน ประจำชาติไหนได้ แต่ความจริงเท่านั้นที่ต้องตรงว่า ไม่มีทางที่ศาสนาหนึ่ง ศาสนาใดจะประจำชาติหนึ่งชาติใดได้ เป็นเผ่าพันธุ์ เป็นเชื้อชาติ อย่างบางศาสนาเขาเปลี่ยนไม่ได้ เลย เช่น ศาสนายิว ใครจะเป็นยิวไม่ได้ นอกจากคนที่พระเจ้าเลือกให้เป็นยิว และใครไปมีอำนาจ เปลี่ยนที่จะให้ศาสนานี้เป็นศาสนาประจำชาตินี้ ในเมื่อคนอื่นไม่ได้นับถือ พระเจ้าของเขาไม่ได้ เลือกมาเพื่อให้นับถือ เพราะฉะนั้น เป็นเรื่องเลื่อนลอยและไม่มีเหตุผล เพราะไม่เป็นจริง ทุกอย่าง ต้องเป็นจริงว่า จะเอากฎหมายมาบังคับให้ทุกคนนับถือศาสนาเป็นไปไม่ได้ เพราะเป็นเรื่องของ

จิตใจ เพราะฉะนั้น เมื่อเป็นไปไม่ได้ แล้วจะเป็นไปทำไม ในเมื่อไม่ใช่และไม่จริง เป็นไปเพื่ออะไร ต้องการอะไร ประโยชน์อะไร นอกจากความไม่สามัคคี ไม่พร้อมเพรียงกัน ความแตกแยก

อ. ความแตกแยกทางความคิด ความเห็นทางศาสนา

ส. ซึ่งนั่นไม่ใช่พระพุทธศาสนาเลย พระพุทธศาสนาไม่แตกแยกกับใคร มีความเป็นมิตรแม้กับศัตรู แม้แต่คนที่กำลังเลื่อยแขนขา ไม่โกรธ นั่นคือคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะโกรธเป็นอะไร

อ. เป็นอกุศล

ส. อกุศลไม่ดี แล้วใครโกรธ เพราะฉะนั้น ไม่ทรงสอนให้มีอกุศลใด ๆ ทั้งสิ้น เป็นคำสอนที่บริสุทธิ์จริง ๆ เพราะฉะนั้น ก็ต้องเป็นคนตรงถ้าจะกล่าวว่า พระพุทธศาสนาควรจะเป็น หรือน่าจะเป็นศาสนาประจำชาติ เป็นได้หรือ ถ้าเป็นไม่ได้ คิดอย่างนั้นทำไม แล้วคิดแล้วให้คนอื่นเป็น หรือ ก็เป็นไม่ได้อีก เพราะฉะนั้น ก็เท่ากับทำสิ่งที่เป็นไปไม่ได้และไร้เหตุผลด้วย และก็ไม่ใช่ประโยชน์ เพราะทำให้เกิดการขัดแย้งได้ แต่ถ้าเราเป็นมิตรกับทุกศาสนา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้เป็นมิตรแม้กับสัตว์ แม้แต่กับศัตรู นั่นคือคำสอนซึ่งไม่เป็นภัยเลย ถ้าเราเป็นมิตรกับเขา เขาโกรธเรา ไม่เกี่ยวกับเราเลย จะไม่ให้เราเป็นมิตรกับเขาก็ไม่ได้ จะให้เราไปโกรธเขาก็ไม่ถูกต้อง เพราะความโกรธไม่ใช่สิ่งที่สมควร เพราะฉะนั้น ก็เป็นเรื่องที่ละเอียดมากที่จะต้องรู้ว่า อะไรเป็นประโยชน์จริง ๆ และอะไรไม่เป็นประโยชน์

อ. ผมก็สนทนากับอาจารย์จริยามาก่อนเมื่อหลายวันก่อน อาจารย์จะกล่าวถึงความพยายามของชาวพุทธกลุ่มหนึ่งที่อยากให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ในฐานะที่เป็นกฤษฎีกา ดูแลกฎหมายเหล่านี้ อาจารย์ก็เห็นว่า เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้แม้กระทั่งในเชิงกฎหมายด้วย ขอเชิญอาจารย์ให้ความเห็นด้วยครับ

จ. ถ้าเราดูภูมิหลังของรัฐธรรมนูญตั้งแต่สมัยไหนมาแล้ว เมื่อไรที่มีการร่างรัฐธรรมนูญ ก็ต้องมีประเด็นเรื่องเรียกร้องให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ เมื่อก่อนที่ยังไม่ได้ศึกษา

พระธรรม ก็รู้แต่เพียงว่าจะให้เป็นทำไม แต่ยังไม่เข้าใจว่า เมื่อยังไม่มีความเข้าใจใน พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาประจำชาติแล้วเพื่อประโยชน์อะไร เพราะฉะนั้น การเขียนกฎหมาย ต้องมีประโยชน์กับประเทศชาติและประชาชน การที่เขียนว่า ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ ประโยชน์อะไรกับประเทศชาติและประชาชน ยิ่งในสมัยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ยังทรงพระชนมชีพอยู่ เราก็จะเห็นว่า ในสมัยนั้นมีการเรียกร้องกันสารพัด แล้วในที่สุดเราเห็นว่า ศาสนาในบ้านเรามีหลายศาสนา และรัฐธรรมนูญเองก็รับรองว่า คนไทยมีสิทธิที่จะเลือกศาสนา ของเขา แล้วอยู่ ๆ เราไปเขียนว่า ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ ในทางโลกมองแล้วก็ไม่ เหมาะสม เพราะเหตุที่เราบอกว่า ทุกคนมีสิทธิในการนับถือศาสนา แล้วเหตุใดที่จะต้องมีศาสนา หนึ่งเป็นศาสนาประจำชาติ เพราะในศาสนาพุทธ โดยนัยก็เห็นแล้วว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็น ศาสนูปถัมภก โดยนัยก็คือท่านนับถือพระพุทธศาสนา แต่พระองค์ก็กล่าวไว้ตลอดเวลาว่า ทุกคนมี สิทธิที่จะนับถือทุกศาสนาที่มีอยู่ในประเทศไทย นี่เป็นเรื่องของทางโลก และเราก็จะเห็นตลอดมา ว่า ท่านผู้ใหญ่ในอดีตทั้งหลายท่านก็แสดงให้เห็นว่า ไม่เป็นประโยชน์ที่จะเขียนไว้ในรัฐธรรมนูญ มี แต่เสียประโยชน์ คือความแตกแยกของชนในชาติ ไม่ต้องกำหนดศาสนาอะไรหรอก ทุกคนใน ประเทศไทยไม่ได้นับถือศาสนาเดียวกัน แต่ถ้าเราเขียนว่า ศาสนาหนึ่งเป็นศาสนาประจำชาติ คน อื่น ๆ จะรู้สึกอย่างไร ผู้ที่นับถือศาสนาพุทธเป็นไปทางทะเลียบบ้านเท่านั้น ประพฤติผิดมากมายที่ ไม่ใช่สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ จนในที่สุดเมื่อได้มาศึกษาพระธรรมเข้าใจ คิดว่า ถ้าทุกคนศึกษา พระพุทธศาสนาเข้าใจแล้ว ไม่มีใครเรียกร้อง เพราะเขียนไว้ในรัฐธรรมนูญก็เหมือนเขียนไว้ใน หนังสือเฉย ๆ ไม่ได้มี ประโยชน์อะไร เพราะถ้าคนในชาติทุกคนที่เขียนไว้ในทะเบียนบ้านว่านับถือ พระพุทธศาสนา แต่ไม่เคยสนใจว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไรบ้าง รู้จักแต่พิธีกรรม บนบานศาล กล่าว นั่นหรือคือชาวพุทธ เพราะฉะนั้น เรามีประโยชน์อะไรไม่ที่จะบัญญัติศาสนาพุทธเป็นศาสนา ประจำชาติ ไม่ว่าสมัยไหน อย่างไร เมื่อไรมีการร่างรัฐธรรมนูญ สิ่งเหล่านี้ต้องเกิดขึ้นทั้งนั้น และจะ เกิดขึ้นอย่างนี้ต่อไปเรื่อย ๆ อย่างที่เราพูดถึงความไม่สงบเมื่อเช้า ทุกยุคทุกสมัยความไม่สงบก็ เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น การเรียกร้องให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติที่เราเห็นอยู่ก็คือความไม่ สงบอย่างหนึ่ง

ส. และถ้าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ คนอื่นที่เขาเข้าใจพระธรรมอย่างดี และเขาไม่ใช่คนไทย และเขาบอกว่า เขาไปนับถือศาสนาประจำชาติไทย อย่างนั้นหรือ แต่เขาไม่ได้ นับถือศาสนาประจำชาติไทย เขานับถือพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งไม่ใช่ของใครทั้งสิ้น

อ. ผมเข้าใจที่ท่านอาจารย์กล่าวตรงนี้แล้วว่า ถ้าเราคิดแคบ ๆ ว่าจะให้ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ เหมือนจะทำให้ศาสนาพุทธมันคงกว้างขวาง แต่ความจริง แล้วเป็นการจำกัดให้แคบลง เพราะว่าการเข้าใจพระพุทธศาสนาไม่ได้จำกัดว่า คนนี้เขานับถือ ศาสนาอะไร เพราะฉะนั้น ถ้ายังมีการเผยแพร่พระธรรมที่ถูกต้อง ไม่ว่าเขาจะเป็นชนชาติอะไร ประเทศอะไร เขามีความเข้าใจเช่นนั้นก็คือเขาได้เข้าใจในพระพุทธศาสนา

ส. ค่ะ ไม่ใช่กลายเป็นเขาเป็นคนนับถือศาสนาของประเทศไทยไป แล้วอีกอย่างหนึ่งที่ สำคัญที่สุด คือ เข้าใจพระพุทธศาสนาดีแล้วจริงหรือเปล่า เพราะคนอื่นเขาจะกล่าวได้ว่า ถ้าอย่าง นั้นพระพุทธศาสนาสอนอะไร ตอบเขาได้ไหม ถ้าเขาศึกษามาอย่างดี เข้าใจถูกต้อง เขารู้เลยว่า คน นี้ไม่รู้จักพระพุทธศาสนา แต่ให้ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ

อ. เพราะฉะนั้น ตอนนี้ก็มีความเข้าใจที่ถูกต้องอย่างน้อยหลายประเด็น แต่ก็ทำให้เห็น ว่า ในทางกฎหมายอย่างที่อาจารย์เจริญ อาจารย์จริยาได้กล่าวว่า การเรียกร้องเช่นนี้ก็มีความเรื่อย ๆ และจะเป็นเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ แต่กฎหมายย่อมไม่กำหนดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติและ ประชาชน ๑ และที่ท่านอาจารย์กล่าวว่า การให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ เท่ากับไป จำกัดความกว้างไกลของพระพุทธศาสนา ใครเขาจะเข้าใจก็มีพระธรรมสถิตอยู่ในใจอยู่แล้ว ไม่ ต้องจำกัดโดยข้อกฎหมาย จะทำให้ผิดกฎหมายว่า อยู่ประเทศไหนมานับถือศาสนาประเทศนี้

ส. คือมองเห็นแต่สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ แต่ถ้าใครคิดว่า เป็นประโยชน์ ลองแสดง ประโยชน์ชี้ว่า ถ้าให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติแล้ว ประโยชน์อยู่ตรงไหน เพราะเหตุ ว่าทุจริตทั้งเมือง ทุกวงการ และบอกว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย สมควรไหม อายไหม

อ. และยิ่งพูดให้เห็นชัดอีกประเด็นหนึ่งว่า ถ้าเราไม่ได้ศึกษาพระพุทธศาสนาเข้าใจ แล้วจะให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ แต่ถ้าชาติเรามีแต่ความคดโกง คอรัปชั่น แสดงว่ายิ่งประกาศว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ แล้วเป็นอย่างนี้หรือ

ส. แสดงว่า พระพุทธศาสนาไม่เป็นประโยชน์อะไรเลย

อ. ยิ่งจะทำให้เสียหาย เพราะฉะนั้น การศึกษาพระพุทธศาสนาให้เข้าใจเป็นประโยชน์ที่สุด ไม่ต้องมากำหนดอะไรทั้งสิ้น

ส. ถ้าเข้าใจแล้วจะไม่คิดอย่างนี้เลย เพราะอะไรคะ อยากให้ไหม ยังไม่ได้ละความอยากเลย

วิ. เข้าใจว่า คนที่เรียกร้องอย่างนั้นเพราะคิดว่าจะดำรงพระพุทธศาสนา แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าอย่างไร การที่จะไม่ให้ พระพุทธศาสนาอันตรธานเสื่อมสูญไปก็คือพุทธบริษัททั้ง ๔ มีความเคารพในพระศาสดา ในที่นี้หมายถึงมีความเคารพอย่างยิ่งในการประพฤติตามสิ่งที่พระองค์ได้ทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้ว เคารพในพระธรรม คือไม่ประมาทในการศึกษาพระธรรมด้วยความเคารพอย่างยิ่ง คือ ไม่ประมาทในแต่ละคำ และเคารพในพระสงฆ์ ภิกษุที่ประพฤติตามพระธรรมวินัย คฤหัสถ์ก็บำรุงด้วยปัจจัย ๔ ด้วยความเคารพ มีการลูกรับกราบไหว้ เพื่อให้ท่านมีชีวิตอยู่ด้วยการศึกษาพระธรรม ประกาศเผยแผ่พระธรรม มีความเคารพในสิกขา คือ ไม่ละทิ้งในการบำเพ็ญไตรสิกขา และเคารพในสมาธิ คือการอบรมเจริญปัญญาให้ถึงโลกุตตรสมาธิ

จะเห็นได้ว่า การที่พระพุทธศาสนาจะดำรงตั้งมั่นอยู่ได้ จะไม่อันตรธานเสื่อมสูญก็คือพุทธบริษัทต้องศึกษาพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ใช่ไปเรียกร้องให้จาริกในที่หนึ่งที่ได้ และหวังว่า พระพุทธศาสนาจะดำรงตั้งมั่นอยู่ นั้นไม่ใช่เหตุผล และที่สำคัญการที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศเผยแผ่พระธรรม ในน้ำพระทัยของพระองค์ไม่ได้มุ่งหวังให้คนหนึ่งคนใดมาสักการะเคารพพระองค์ แต่ด้วยพระมหากรุณาที่จะให้ผู้ฟังธรรมเกิดความรู้ความเข้าใจธรรม ดังนั้น การที่แต่ละคนสะสมอภัยาศัยที่แตกต่างกัน ห้ามไม่ได้เลยที่จะคิดจะนับถือศาสนาหนึ่งศาสนาใด

แต่ผู้ที่เข้าใจพระพุทธศาสนาแล้วมีความเป็นมิตรแก่ทุกคน เพราะขณะที่เป็นมิตร นั้นเห็นประโยชน์ของธรรมฝ่ายดีงามที่จะอบรมธรรมฝ่ายดีงามตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ส. และหนทางที่จะดำรงรักษาพระพุทธศาสนามีไหม

วิ. มีครับ

ส. เห็นไหมคะ แล้วก็ใครกำลังทำหน้าที่ดำรงพระพุทธศาสนา ในเมื่อหนทางมี ยังไม่รู้เลยว่า หนทางนั้นคืออะไร เพราะฉะนั้น ดำรงไม่ได้ ต้องรู้ก่อนว่า หนทางเดียวที่จะดำรงพระพุทธศาสนา คือการศึกษาพระธรรมด้วยความเคารพอย่างยิ่ง หมายความว่าต้องด้วยความเข้าใจจริง ๆ ไม่ปิดเป็นค้ำสอน ไม่เข้าใจผิด เพราะเหตุว่าถ้าเข้าใจผิดก็ทำลายพระพุทธศาสนา ไม่ใช่ดำรงรักษาพระพุทธศาสนา

เพราะฉะนั้น ต้องไม่ลืม ไม่มีทางอื่น อาตมวดีวาอารามวิจิตรสามพันล้าน ไม่ได้ดำรงพระพุทธศาสนาเลย แต่คำสอนที่ได้ศึกษาด้วยความเคารพที่จะรักษาคำสอนนั้น ไม่ให้เปลี่ยนแปลง ปิดกั้นไปด้วยความเข้าใจผิด จึงจะสามารถดำรงพระพุทธศาสนาได้ ไม่ใช่เป็นข้อที่ไปตั้งไว้

อ. คือเราไปให้ความสำคัญกับข้อ กับการไปบวชในรัฐธรรมนูญ โดยที่เราไม่เห็นความสำคัญของความจริง คือ ความเข้าใจความจริง แต่เราต้องกล่าวถึงในสังคมปัจจุบัน ชาวพุทธส่วนมากกังวลใจว่า ศาสนาอื่นกำลังรุ่งเรือง มีการขยายตัวสร้างศาสนสถานมากขึ้น

ส. กังวลแล้วทำอะไร

อ. กังวลก็อยากกำหนดไปว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ อย่างน้อยก็มีกำหนดในกฎหมาย

ส. โดยไม่เข้าใจพระธรรม

อ. เขาคิดว่าเขาเข้าใจ

ส. เพราะฉะนั้น คึดผิด

อ. ถ้าเข้าใจจะไม่คึดอย่างนั้น

ส. แน่นอน มีแต่ความเมตตาหวังดี พูดคำจริงให้ทุกคนไตร่ตรอง ไม่ว่าเขาจะนับถือศาสนาอะไรก็ตามแต่ แต่คึดซิวว่า สิ่งทีพูดนั้นจริงไหม ตรงต่อความเป็นจริงหรือเปล่า เป็นประโยชน์ไหม นั่นคือเขาได้ประโยชน์จากคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยเขาไม่จำเป็นต้องกล่าวอะไรเลยทั้งสิ้น แต่เมื่อมีความเข้าใจเชื่อมั่นอย่างนี้ แล้วจะนับถือใคร

อ. ผมขอเป็นตัวแทนเพื่อสะท้อนให้เห็น จะได้ชัดเจน เพราะมีความรู้สึกว่ ถ้าชาวพุทธก็อยู่กันอย่างเจียบ ๆ เรียบร้อย ไม่มีการเรียกร้องให้ศาสนาตัวเองบ้าง อีกหน่อยก็จะถูกเขาเบียด ๆ มาจนกลายเป็นม้าอาร์

ส. แค่นี้เป็นชาวพุทธหรือ อยู่กันอย่างสงบ ๆ เรียบร้อย ไม่สนใจศึกษา ไม่ทำอะไรเลยนี้หรือชาวพุทธ แม้แต่ชาวพุทธก็เข้าใจผิด

อ. เขาคิดว่าเป็นชาวพุทธ เราก็ต้องเรียกร้องเพื่อพระพุทศาสนา

ส. ชาวพุทธเป็นอย่างไรคะ บอกหน่อยซิว่า เป็นชาวพุทธเป็นอย่างไร

อ. เพราะไม่เข้าใจ

ส. อ้าว แล้วจะทำอะไรได้

อ. เขาก็คิดว่า ชาวพุทธก็ต้องมีวัด มีพระ มีกิจกรรม และมีการรับรองทางกฎหมายจะได้มั่นคง

ส. โดยไม่เข้าใจธรรมเลย

อ. จนกว่าจะรู้ว่าไม่เข้าใจ

ส. ชาวโลกมีหัวเราะแยะหรือคะ

- อ. เพราะว่าเราอยากจะปกป้องพระพุทธศาสนาของเราเอง
- ส. ปกป้องอย่างไร ปกป้องอะไร
- อ. ปกป้องโดยที่ว่า ต้องการงบประมาณ ต้องการการสนับสนุนมาขยายศาสนสถาน ศาสนวัตถุและกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา
- ส. ถ้าอย่างนั้นไม่ต้องมีคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีศาสนวัตถุก็รักษาแล้ว
- อ. ก็คิดว่า สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งประกอบที่จะทำให้มีการศึกษาพระธรรมคำสอน
- ส. เมื่อไรละคะ ประกอบมาตั้งพันปี สองพันปี วัดมีมากมาย เก่าก็มี ใหม่ก็มี ร้างก็มี ไหนคำสอน
- อ. ตรงนี้อาจารย์จักรกฤษณ์คงมีข้อมูลเยอะว่า เรามีวัดอยู่เท่าไร และ ความเข้าใจพระพุทธศาสนาได้เพิ่มขึ้นตามจำนวนวัดใหม่ จำนวนนักบวชใหม่
- จก. เมืองไทยมีประมาณ ๓๐,๐๐๐ กว่าวัด ผมว่าที่จะใช้ชื่อแล้วมาในบรรจุในรัฐธรรมนูญว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ก็ไม่ต่างกับการที่เราประกาศทั่วโลกว่า ประเทศไทย ศาสนาพุทธรุ่งเรือง โดยเอาแต่ชื่อไปประกาศ แต่โดยสาระสำคัญมันไม่ได้เป็นอย่างไร ประกาศไป ก็จะไม่มีความหมายในการใช้ชื่อนั้น ซึ่งในเรื่องนี้มีข้อความตอนหนึ่งที่สำคัญ ตอนที่จะมีการร่างรัฐธรรมนูญปี ๒๕๕๐ ที่ท่านอาจารย์จรัญได้กล่าวถึงการที่จะบรรจุคำว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญด้วย ซึ่งตรงนี้มีพระราชดำรัสของสมเด็จพระบรมราชินีนาถในรัชกาลที่ ๙ เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๐ ซึ่งผมคิดว่าดีมาก ๆ และตอบเรื่องนี้ได้ดี ท่านมีพระราชดำรัสว่า
- “ข้าพเจ้าได้พบปะกับนักเรียนไทยประมาณ ๔๐๐ คน ก็ไม่คิดว่าจะถูกถามเรื่อง พระพุทธศาสนากับรัฐธรรมนูญ ข้าพเจ้าก็อธิบายว่า ข้าพเจ้าคิดเองว่า พระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ประเสริฐสุด สูงส่งแล้ว และได้รับการสนับสนุนมาตลอดตั้งแต่สมัยสุโขทัยจากคนไทยทั้งชาติ พระพุทธศาสนาเป็นของที่ดีสะอาดสูงสุด ทุกคนคิดว่า ไม่อยากให้เข้าไปพัวพันกับคำว่า

การเมือง ข้าพเจ้าพูดเช่นนั้นต่อหน้านักเรียนไทย ควรเตือนไว้เหนือเกล้าว่า เป็นแสงสว่างในหัวใจคนไทยทั้งหลาย การเมืองบางครั้งมีผิดพลาด บางครั้งก็มัวหมองได้หลายเรื่อง เพราะฉะนั้น ไม่ควรนำพระบรมพุทธานุภาพไปไว้กับกฎหมายของประเทศไทย คือ รัฐธรรมนูญ ควรจะทิ้งพระบรมพุทธานุภาพไว้เช่นนี้ที่ถูกเตือนโดยประชาชนทั้งชาติ พอข้าพเจ้าพูดจบ ข้าพเจ้าก็ได้รับการปรบมืออย่างดังสนั่นลั่นไปหมดเลย”

ซึ่งตรงนี้มีเนื้อหาที่น่าสนใจ เพราะถ้ามองพระพุทธานุภาพในแง่ของคุณค่าและด้วยความเข้าใจจริง ๆ ไม่สามารถจะหาอะไรเปรียบได้จริง ๆ ดังนั้นการที่จะเอามาเป็นชื่อนั้น ชื่อนี้ หรือมาทำแบบนั้นแบบนี้ เรียกว่าไม่สมควรทีเดียว ถึงแม้ว่ามาบรรจุในรัฐธรรมนูญเองก็ตาม เพราะรัฐธรรมนูญบ้านเราที่ตั้ง ๒๐ ฉบับแล้ว เดียวใส่ ๆ ถอด ๆ แล้วจะเกิดประโยชน์อะไร แต่ว่าพระองค์ท่านเห็นความสำคัญสูงสุดของพระบรมพุทธานุภาพว่า สะอาด บริสุทธิ์ สูงส่ง เพราะเป็นคำสอนที่อธิบายให้เห็นถึงความจริง สัจธรรม ความจริงทั้งหลาย ซึ่งที่อื่นยังไม่มี

ทีนี้ในเรื่องของความสูงส่งก็ชัดเจนมาก ท่านอาจารย์ได้อธิบายในเรื่องนี้ไปแล้ว ทีนี้ผมอยากให้อีกมุมหนึ่งอย่างนี้ว่า ศาสนาปัจจุบันในโลกนี้ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ประเภทแรกก็คือ manmade religion คือ ศาสนาที่คนคิด คนทำขึ้นมา อีกประเภทหนึ่ง คือ natural religion ก็คือศาสนาแห่งการอธิบายความจริง ดังนั้นเขาก็จะมองแตกต่างกันออกไปว่า ศาสนา manmade จะต้องมีคนเลื่อมใส ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ รวมเป็นลัทธิต่าง ๆ มีศาสดาต่าง ๆ ท่านอาจารย์ก็ได้กล่าวไปเมื่อเช้าว่า ศาสนาอย่างนั้นก็มีเยอะ ก็ถือว่าเป็นคำสอนหรือกลุ่มของลัทธินั้น ดังนั้นถ้าผู้ที่เป็นสาวกหรือผู้นับถือศาสนานั้นก็ต้องพยายามหาพรรคพวก ทำการเผยแพร่ศาสนานั้นให้ออกไปมาก ๆ แม้แต่ในแต่ละชาติเองก็ต้องการให้ศาสนาที่ตนนับถือเป็นศาสนาประจำชาติ และปฏิเสธศาสนาอื่น ดังนั้นนี้เป็นปัญหาเกี่ยวกับศาสนาขึ้นในอดีต ซึ่งเราสามารถค้นประวัติสงครามศาสนาได้ ซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะศาสนาเป็นคำสอนให้คนเป็นคนดี แต่ทำไมถึงมีสงครามศาสนา ตรงนั้นทำให้เราวิเคราะห์ถึงเนื้อหาสำคัญของความเข้าใจศาสนาจริง ๆ ว่า เข้าใจกันถูกต้องอย่างไร แต่ถ้าเป็นศาสนาที่สั่งสอนในเรื่องของความจริง ตรงนี้ไม่จำเป็นต้องมีการประกาศ ไม่จำเป็นต้องมีการ

ระบุชื่อ หรือมีการกีดกัน เพื่อแสดงออกให้เห็นว่า ศาสนานั้นเป็นอย่างไร เพราะศาสนาที่อธิบาย เรื่องของความจริง เมื่อมีเข้าใจความจริงแล้ว คำสอนของศาสนานั้นก็จะเข้าไปอยู่ในใจ และ ประพฤติปฏิบัติได้ถูกต้องตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดง โดยเฉพาะถ้าเป็นศาสนาพุทธก็เป็นความจริง จริง ๆ คือ สิ่งที่เราเรียกว่า natural religion คือไม่ต้องใช้ชื่อ เป็นการแสดงออกของความจริงนั้น

ดังนั้น สิ่งที่สำคัญที่สุดถ้าชาวพุทธเข้าใจคำสอนของพระพุทธองค์จริง ๆ ก็จะได้เห็นถึงความเป็นจริงของสรรพสิ่งทั้งหลาย และจะมีความเข้าใจที่ถูกต้อง โดยไม่จำเป็นต้องนำชื่อ หรือทำพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับการเข้าใจความจริงมาประกาศ เผยแพร่ ซึ่งเป็นคนละทิศคนละทางกับที่ชาวพุทธในปัจจุบันเข้าใจกัน เจตนารมณ์ที่เราสามารถวิเคราะห์ได้ว่า การบรรจุพระพุทธศาสนาไว้ในรัฐธรรมนูญ มีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหาประโยชน์ต่าง ๆ จากคำ ๆ นี้ที่เข้าไปอยู่ในกฎหมาย อย่างที่อาจารย์อรรถนพกล่าวว่า เขาต้องการมีกิจกรรม สร้างศาสนสถานและวัดต่าง ๆ เพื่อเชิดชูพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นพิธีกรรมไปหมดที่ไม่ได้ทำให้เกิดความเข้าใจที่แท้จริง

ดังนั้น ปัจจุบันนี้ที่ชาวพุทธเราเข้าใจว่า ต้องบรรจุคำนี้ในรัฐธรรมนูญ ที่ท่านเข้าใจกันอยู่ เป็นพระพุทธศาสนาเถรวาทหรือเปล่า ซึ่งคำ ๆ นี้ก็มีกล่าวถึงในรัฐธรรมนูญเหมือนกัน

อ. ที่รัฐธรรมนูญฉบับนี้บัญญัติไว้ถึง พระพุทธศาสนาเถรวาท ช่วยเหลือดูแลให้พระพุทธศาสนาที่ถูกต้องดำรงอยู่ แต่ต้องเข้าใจอีกว่า เถรวาทคืออะไร

จก. ก็น่าสนใจว่า ทำไมจึงมาใส่ไว้ในรัฐธรรมนูญ ที่แต่ก่อนไม่เคยมีคำนี้เข้ามา ทำให้มีการพิจารณา ตรงส่วนนี้ถ้าชาวพุทธเองยังไม่ได้เข้าใจพระธรรมที่ถูกต้อง ก็ไม่สามารถทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่คนไทยได้ แม้จะพยายามไปบรรจุไว้ก็ตาม ซึ่งไม่ใช่หลักการที่ถูกต้อง ตรงนี้สำคัญที่สุด

จรัญ อย่างที่ท่านอาจารย์ได้ตั้งคำถามไว้ด้วยว่า ถ้ามาบัญญัติไว้เป็นศาสนาประจำชาติ จะได้อะไรขึ้นมา แต่ที่รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันนี้ บัญญัติไว้ในมาตรา ๖๗ วรรค ๒ ไม่ได้บอกว่าต้องเป็นศาสนาประจำชาติ แต่บอกว่า รัฐบาลไม่ว่ามาจากกระบวนใด เมื่อเข้ามาเป็นรัฐบาลแล้วต้อง

มีแนวนโยบายพื้นฐานในการทำนุบำรุงส่งเสริมรักษาพระพุทธศาสนาเถรวาท ต้องสนับสนุนให้มีการศึกษาให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท

นี่คือสิ่งที่บรรลุประโยชน์ที่รัฐบาลพึงจะต้องกระทำ ก็ได้บัญญัติไว้ให้ ถ้าอย่างนี้ผมคิดว่าพอมีประโยชน์ เพราะไม่ได้ไปกดขี่ใคร ไม่ได้ไปให้เกิดความรู้สึกกินแหนงแคลงใจ แต่ถ้าเราไปบัญญัติยกให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ อาจจะทำให้เกิดความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจของคนไทยที่นับถือศาสนาอื่น และความน้อยเนื้อต่ำใจยังไม่ร้ายเท่ากับว่า จุดเล็ก ๆ จุดนี้จะถูกผู้ที่ไม่หวังดีเอาไปแอบอ้างขยายผลก่อการยุแยงตะแคงรัวให้เกิดความวิวาทบาดหมางของคนในชาติที่นับถือศาสนาต่างกัน โดยไม่มีเหตุจำเป็นอะไรเลยที่จะต้องทำเช่นนั้น ความแตกแยกขัดแย้งทางความคิดในสังคมไทยมีอยู่มากมหาศาลพอแล้ว ในทางการเมือง ในทางเศรษฐกิจ ถ้าเรายังมาเปิดพื้นที่เป็นช่องทางให้นำไปสู่การยุแยงตะแคงรัว ให้แบ่งฝักแบ่งฝ่าย วิวาทบาดหมางกันหนักขึ้น ยิ่งขึ้น ทำให้ก้าวเข้าไปใกล้หายนะแห่งสงครามที่รุนแรงที่สุด มากกว่าสงครามแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ มากกว่าความขัดแย้งทางอุดมการณ์ทางการเมือง เรามีตัวอย่างในประวัติศาสตร์ว่า ถ้ามีคนหัวรุนแรงนำศาสนาเข้ามาเป็นเหตุอ้าง และปลุกปั่นระดมให้ผู้คนโกรธแค้นเกลียดชัง ดูหมิ่นเหยียดหยาม เอาชนะคะคานากันและกัน โดยอ้างศาสนาเป็นเหตุ เป็นสงครามที่รุนแรงยืดเยื้อยาวนาน ผมขออนุญาตไม่อ้างถึงสงครามแบบนั้น เพราะจะกระทบกับศาสนาอื่น ผมว่าทางที่เราควรต้องทำ พระพุทธเจ้าไม่เคยสอนให้ใช้ความรุนแรงเข้าแก้ปัญหา ท่านไม่ได้สอนให้ใช้ตาต่อตา ฟันต่อฟัน เหมือนในบางลัทธิ บางสังคม ท่านมีแต่สอนให้เมตตา กรุณา อย่าได้ทำร้าย อย่าได้กดขี่ อย่าได้เบียดเบียนกันและกัน ท่านนำทางให้เราได้ฟังซ้ำ ๆ ว่า ให้เอาชนะความชั่วด้วยความดี ให้ชนะความตระหนี่ด้วยการให้ ชนะการกล่าวเหลวไหลเหลวไหล ด้วยคำสัตย์ พึงชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ และชัยชนะใด ๆ ก็ไม่ยิ่งใหญ่เท่าชนะกิเลสร้ายในใจของเราเอง นี่คือแนวทางของพระพุทธศาสนาที่พวกเราโชคดีที่เกิดมาในชาตินี้แล้วยังได้พบคำสอนที่ประเสริฐสุดอย่างนี้ ไม่ต้องเอาไปบัญญัติไว้ที่ไหน ขอให้ฟังแล้วเข้าใจ และน้อมนำเข้ามากล่อมเกลาคำรู้สึกนึกคิดจิตใจของเราทีละน้อย ๆ นั่นคือประโยชน์สูงสุดที่ประเทศชาติจะได้

อ. แล้วเราเคยคิดว่า เราเคยทราบจากอดีตว่า สงครามศาสนาก็จะเกิดขึ้นในภูมิภาค ไนน์ ภูมิภาคนี้ เราไม่เคยคิดเลยว่า จะมาเกิดในภูมิภาคเรา ในความเห็นของอาจารย์ ถ้าความขัดแย้งนี้ลุกลามไปเรื่อย ๆ เป็นไปได้ไหมที่สุวรรณภูมิจะเป็นชนวนได้เหมือนกัน

จรัญ อัคริภูมินี้หรือ สุวรรณภูมิจะกลายเป็นภูมิของไฟอาฆาตพยาบาท ไฟของไม่รู้ไม่เข้าใจแม้แต่ศาสนาเดียวเลย เพราะคนที่เขาเข้าใจหลักธรรมคำสอนในศาสนาของเขาอย่างลึกซึ้ง เขาจะไม่เข้าร่วมในสงครามศาสนา นั่นเป็นคนนอกศาสนาแท้ ๆ แต่กล่าวดูและแอบอ้างเอาศาสนาโดยชื่อเฉย ๆ ไปปลุกระดมกัน

อ. ไม่ว่าศาสนาใด ๆ ทั้งสิ้น ผมก็ได้คุยกับอาจารย์จริยาก่อนการสนทนาเมื่อเช้านี้ อาจารย์ก็ได้ปรารภเรื่องเหล่านี้ แม้แต่จะเป็นความคิดที่เป็นศีลธรรมทั่วไปของศาสนาอื่น แท้จริงแล้วเขาก็ไม่ต้องการทำสงครามเลย และยังเป็นพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาเพื่อถึงความสันติ สงบจริง ๆ จะเป็นอย่างนั้นได้อย่างไร กราบเรียนท่านอาจารย์ว่า การเรียกร้องทางศาสนา อันนี้เราไม่พูดถึงการเรียกร้องอย่างที่เราคุยกันมาแล้วพอสมควร การเรียกร้องทางศาสนาเป็นสิ่งที่ชาวพุทธสามารถจะกระทำได้ไหมครับ

สุ. เรียกร้องทางศาสนาหมายความว่าอย่างไร

อ. เรียกร้องว่า พระพุทธศาสนาต้องเป็นศาสนาประจำชาติ แล้วจะมีอีกต่อ ๆ ไป

สุ. ไม่ว่าอะไรทั้งสิ้น ประโยชน์สำคัญที่สุด ถ้าทำสิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์เลย เสียเวลาและทำทำไมในเมื่อสิ่งนั้นไม่มีประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นการร่างรัฐธรรมนูญ หรือจะบัญญัติอะไรก็ตาม คิดอะไรก็ตาม พูดอะไรก็ตาม ผู้พูดควรคิดถึงประโยชน์ว่า พูดแล้วสิ่งนั้นเป็นประโยชน์ไหม ถ้าไม่เป็นประโยชน์แล้วจะพูดทำไม แม้แต่ที่เราสนทนากันทุกครั้งที่เพื่อประโยชน์ ถ้าคิดว่าตรงไหมไม่เป็นประโยชน์ ก็ช่วยบอกด้วย เพราะพูดไปเสียเวลา ไม่มีใครฟัง หรือว่าไม่ได้ประโยชน์อะไร ใช่ไหมคะ เราจะได้ชี้แจงว่า สำหรับผู้ที่เห็นประโยชน์คะ คนที่ไม่เห็นประโยชน์ไม่ฟังก็เป็นเรื่องที่เขาจะไม่ได้ประโยชน์ แต่ถ้าคนที่ฟังหมายความว่า เขาเห็นประโยชน์

เพราะฉะนั้น การกระทำทุกอย่างควรคำนึงอย่างยิ่งว่า สิ่งนั้นเป็นประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์ เพราะฉะนั้น แม้แต่จะพูดว่า ขอให้บัญญัติพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ประโยชน์อะไรคะ ต้องถามและชี้แจงให้ละเอียดว่า เป็นประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์ จะตอบคำถามที่คุณอรอนพถามได้ทั้งหมด

อ. คนนั้นก็เข้าใจซึ่งว่า ถ้าเป็นชาวพุทธจริง ๆ ก็ต้องเข้าใจความจริง จะมาทำอะไรเพื่อศาสนาของเรา เพื่อความเป็นตัวเรา ของเรา ก็ไม่ใช่หลักของพระพุทธศาสนา

ส. นั่นคือไม่เข้าใจธรรม ไม่รู้จักพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแน่นอน

อ. เพราะฉะนั้น เรียกร้องให้กับโลกะและความไม่รู้ของตัวเอง

ส. ทำลายคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย

อ. และจะนำไปสู่สิ่งที่น่ากลัวที่อาจารย์จรัสสะท้อนให้เห็นชัดเจนว่า จะให้เป็นเช่นนั้น หรือ ความแตกแยก

ส. จะเอาความคิดของตนเองซึ่งไม่ใช่พระพุทธศาสนาเป็นพระพุทธศาสนาหรือ

อ. อีกประเด็นหนึ่ง อาจารย์จริยา ถ้าเราคิดว่า พระพุทธศาสนาซึ่งมีคนนับถือมากในประเทศไทย เราอยากจะทำให้พระพุทธศาสนามีการดูแล พัฒนา หรือสนับสนุนอย่างเต็มที่ เราควรยกระดับองค์กรใหม่ เช่น สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรเป็นกระทรวงพระพุทธศาสนาใหม่ ถ้ายกระดับหน่วยงานอย่างนั้น จะมีส่วนช่วยผลักดันพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นอย่างไร

ส. และที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ ได้ทำประโยชน์อะไรบ้าง

อ. ก็เพราะยังเป็นหน่วยงานในระดับสำนักงาน

ส. ยังไม่มีประโยชน์ และต่อไปข้างหน้าจะเป็นประโยชน์หรือ

จ. ต้องเข้าใจว่า ถ้าองค์กรที่มาดูแลพระพุทธศาสนาไม่เข้าใจว่า พระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร และไม่ช่วยกันหาทางส่งเสริมให้มีความรู้กับชาวพุทธให้มีความรู้ความเข้าใจ พระพุทธศาสนา เหมือนกับบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญว่า พุทธศาสนาเถรวาท ทุกคนต้องมีส่วนร่วมทั้งรัฐและเอกชน อย่างที่มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา ท่านอาจารย์เพียรที่จะให้ความรู้ ก็เป็นหน้าที่หนึ่งของเราตามรัฐธรรมนูญ เพราะฉะนั้น ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานระดับไหน ถ้ามีความเข้มแข็งช่วยกันดูแลให้ความเข้าใจกับชาวพุทธ ให้รู้ว่า พระพุทธศาสนาไม่ใช่ศาสนวัตถุ ไม่ใช่พิธีกรรม ไม่ใช่ทำเครื่องรางของขลัง ตรงนี้ให้เข้าใจเสียก่อน และอีกประการหนึ่ง รัฐธรรมนูญปัจจุบันก็เขียนไว้ชัดเจนเรื่ององค์กรทั้งหลาย พยายามลดลง ๆ จำกัดลงให้แคบเข้า เดิมสำนักพระพุทธศาสนาอยู่กับกรมศาสนา กรมศาสนามีเรื่องของวัฒนธรรมอยู่ด้วย จึงคิดว่า น่าจะมีกรมหนึ่งที่จะมาดูแล แทนที่จะตั้งเป็นกรม ก็ให้เป็นสำนัก เราต้องเข้าใจเรื่องการจัดองค์กร เพราะเป็นสำนักก็ขึ้นอยู่กับสำนักนายก ขึ้นตรงกับนายกรัฐมนตรี เพื่อให้การดูแลพระพุทธศาสนาได้ทั่วถึงยิ่งขึ้น แต่ปัจจุบันเราเห็นใหม่ว่าเป็นอย่างไร การให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องกับชาวพุทธมีมากน้อยแค่ไหน ถ้าเป็นสำนัก เป็นกรม ก็ยังไม่สามารถให้ความรู้ความเข้าใจทางพระพุทธศาสนาได้ถูกต้อง จะเป็นกระทรวง จะเป็นทบวง ก็ไม่มีทาง เพราะเหตุที่ว่ากรมเล็ก ๆ กรมหนึ่งสามารถขึ้นมาเป็นกระทรวงได้ เพราะงานมีหลากหลายเพื่อทำงานได้เต็มที่ แต่สำนักพุทธที่จะดูแลพระพุทธศาสนา ในภาษาราชการเรียกว่า งานหน้าเดียว ก็เพียงแค่อุบายให้ความสะดวกต่าง ๆ แล้วส่งเสริมให้ชาวพุทธเข้าใจรู้ว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร เป็นอย่างไร ให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญ พระพุทธศาสนาเถรวาท ถ้าตรงนี้ดีแล้ว ทำให้ได้ดีเสียก่อน เมื่อทำได้ดีแล้วอาจจะลองคิดว่า จำเป็นแค่ไหนที่จะเป็นกระทรวง หรือปกติก็ขึ้นเป็นทบวงก่อน แต่บัดนี้แม้เป็นกรมก็ยังไม่สามารถทำหน้าที่ได้สมบูรณ์ตามรัฐธรรมนูญ แล้วจะไปเป็นกระทรวงก็ยิ่งจะเลอะเทอะยิ่งขึ้น

ข. ก็เห็นด้วย เพราะผมก็ทำราชการจนเกษียณ ก็เห็นว่า การที่หน่วยงานเล็ก ๆ จะได้ยกระดับเป็นหน่วยงานที่ใหญ่ขึ้น ก็เพราะมีภารกิจ และมีความเด่นชัดที่จำเป็นต้องยกระดับเพื่อเพิ่มจำนวนบุคลากรและขอบข่ายของงาน

ขอความเห็นอาจารย์จักรกฤษณ์ว่า ถ้าเป็นกระทรวงพระพุทธศาสนาในภาวะอย่างนี้ จะเป็นอย่างไร จะมีประโยชน์อะไรแก่พระพุทธศาสนาไหม

จัก. พุดไปก็แรงหน่อยนะครับ คือในปัจจุบันมีสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ แต่เราก็กังมองไม่ออกเลยว่า พระพุทธศาสนา คือ พระธรรมวินัย ได้รับการเผยแพร่ไปในทางที่ถูกต้องหรือไม่ ซึ่งตรงนี้เป็นหัวใจสำคัญของการดำรงพระพุทธศาสนา หลักสำคัญคือต้องเข้าใจตรงนี้ก่อนว่า พระพุทธศาสนาอยู่ได้เมื่อคำสอนของพระพุทธองค์ยังคงอยู่ และได้รับการถ่ายทอดไปยังพุทธบริษัทได้ถูกต้อง ถ้าตรงนี้ไม่สามารถทำให้เป็นไปไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานระดับใหญ่แค่ไหน มีภารกิจมากมาย มีแผนงานต่าง ๆ ซึ่งในปัจจุบันเราก็จะมองแผนงานได้พอสมควร อย่างในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ก็จะมีแผนงานมากมายเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เมื่อตรวจสอบแล้วแผนงานเหล่านั้นไม่ได้ทำให้ชาวพุทธเข้าใจพระธรรมวินัยได้ถูกต้องเลย กลายเป็นเรื่องพิธีกรรม เรื่องการสร้างศาสนวัตถุ เครื่องรางของขลัง ซึ่งยังไม่มีการจัดการใด ๆ เลย ก็ยังมีจำหน่ายมากมาย ปัจจุบันทางภาคใต้ก็โด่งดังไปถึงต่างประเทศ ถ้ามีกระทรวงขึ้นมาจะทำลายพระพุทธศาสนา มากกว่า เพราะไม่ได้ช่วยทำอะไรให้ถูกต้อง ไม่ได้ขจัดความมั่งงายของชาวพุทธทั้งหลาย ซึ่งในปัจจุบันก็ไม่ได้ทำอะไรในเรื่องนี้ให้เป็นกิจจะลักษณะ ซึ่งไม่มีประโยชน์เลย ถ้ามีกระทรวงตอนนี้ก็ยิ่งช่วยกันทำลายพระพุทธศาสนามากกว่า เราต้องตั้งหลักให้ถูกต้องก็จะสามารถดำรงพระพุทธศาสนาไว้ได้

อ. มีชาวพุทธกลุ่มหนึ่งเรียกร้องอีกข้อหนึ่ง คือ อยากให้ยกเลิกกฎหมายที่สนับสนุนศาสนาอิสลาม อยากให้อาจารย์กล่าวถึงกฎหมายนี้ และการเรียกร้องอย่างนั้นเหมาะสมไหมอย่างไร

สุ. ความคิดอย่างนี้ไม่ใช่ความคิดของชาวพุทธแน่

อ. เพราะอะไรครับ

ส. เปียดเบียนคนอื่น ไม่มีความเป็นมิตร เมตตาคำจุนโลกหายไปไหน ไม่ตรงกับคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเลย

อ. อย่างนั้นจบ ไม่ต้องตอบเลย แต่ต้องตอบในแง่กฎหมาย

จ. นักกฎหมายก็ต้องทราบว่า กฎหมายอิสลามมีตั้งแต่ปี ๘๔ พระราชบัญญัติพิธีพิจารณาคดีของผู้นับถือศาสนาอิสลามทางภาคใต้ เป็นวิธีพิจารณา ซึ่งท่านจักรกฤษณ์ ท่านจรูญก็ได้ใช้กฎหมายนี้มาตลอดเวลา เพราะเหตุว่าอะไร เพราะประเพณีวัฒนธรรมและการครองชีวิตของเขาต่างจากเรา เพราะฉะนั้น บรรพชนของเราก็จึงเห็นตรงกันว่า จำเป็นที่จะต้องมี ถ้าเราไม่มีให้เขาแล้วจะเป็นอย่างไร เขาก็เป็นคนไทย สิ่งใดที่ทำให้เขาดำเนินชีวิตได้อย่างปกติสุข เราก็ควรกระทำให้เขา นี่คือกฎหมายฉบับแรกตั้งแต่พวกเราหลายคนก็ยังไม่ได้เกิด กฎหมายฉบับนี้ก็มีแล้ว แล้วยังใช้อยู่ด้วยในปัจจุบัน ตามที่เราทราบว่า ผู้นับถือศาสนาอิสลามต้องไปทำพิธีฮัจญ์ ที่เมกกะ เวลาเดินทางไปเขาก็ได้รับความเดือดร้อนมาก บางทีก็ถูกพวกที่พาไปโกง ไม่เอากลับ ซึ่งเดือดร้อนแก่ประเทศไทย เมื่อไรที่คนไทยไม่ว่าจะนับถือศาสนาอะไรไปถูกทิ้งอยู่ที่ประเทศอื่น เป็นหน้าที่ของประเทศไทยจะต้องพาคนสัญชาติของตัวเองกลับมา ไม่ปล่อยให้ไปเป็นภาระของประเทศอื่น ประเทศซาอุดีอาระเบียก็เรียกร้องมาว่า ให้พาคนไทยกลับ นับวันก็จะมากขึ้น ๆ รัฐบาลได้หารือและพิจารณาดูกับคนที่นับถือศาสนาอิสลามทั้งหลาย จริง ๆ ถ้าได้รู้จักผู้นับถือศาสนาอิสลาม ในสำนักงานแต่ละแห่งก็จะเห็นว่า เรามีชาวไทยที่นับถือศาสนาอื่นจำนวนหนึ่ง รวมทั้งผู้นับถืออิสลาม บางท่านเราจะไม่รู้เลยว่า เขาเป็นอิสลาม ในสมัยที่ดิฉันรับราชการ ไม่เคยรู้ว่า ท่านนับถือศาสนาอะไร เพราะท่านไม่เคยแสดงออก ท่านมีหน้าที่ไปงานศพแทนผู้ใหญ่ ท่านก็ไปและพนมมือ เราเคยถามท่านว่า ทำไมท่านจึงพนมมือ ท่านเป็นอิสลามไม่ใช่หรือ ท่านบอกว่า ตอนที่ดิฉันพนมมือ ดิฉันก็นึกถึงพระเจ้าของดิฉัน เพราะว่าไม่ต้องการสร้างความแปลกแยก

เพราะฉะนั้น พอเป็นอย่างนี้รัฐบาลก็ต้องหาทาง ในที่สุดก็มีกฎหมายเรื่องกิจการฮัจญ์ เพื่อจัดระเบียบของคนที่จะนำชาวไทยอิสลามไปแสวงบุญที่เมกกะว่า จะต้อง มีหลักฐานการเงินตามจำนวนคนที่รับผิดชอบพาไป คนที่นับถือศาสนาอิสลามเป็นคนจ่าย จริงอยู่เวลาเขียนกฎหมายต้อง

มีกองทุน และกองทุนทั้งหมด นี่เป็นแบบอย่างของกฎหมายที่เงินส่วนหนึ่งต้องได้รับการอุดหนุนจากรัฐบาล ตรงนี้เป็นส่วนที่ถูกโจมตีว่า เราไปเอื้อเพื่อศาสนาอื่น ก็เขาเป็นคนไทย ถ้าเขาไปตัก ระกำลำบาก รัฐก็ต้องรับภาระอีกยิ่งกว่าเงินส่วนหนึ่งที่อุดหนุนในกองทุน เพราะฉะนั้น นี่คือการที่ มาพวกที่ไปเมกกะก็ต้องรู้ว่า เขาจะไปได้อย่างไร ปีละเท่าไร ตามที่กฎหมายเขากำหนดไว้ ใครไป มาหลายครั้งแล้วก็อาจจะไปไม่ได้ แล้วจะประกาศออกมาแต่ละปี และจะมีกฎหมายลูกบท คือ กฎกระทรวงประกาศออกมาว่า ต้องทำอะไรบ้าง นี่เป็นกฎหมายฉบับที่ ๒ และต่อมามีกฎหมาย อาหารฮาลาล เพราะคนอิสลามไม่ทานอาหารที่ไม่ใช่ฮาลาล เราจึงจำเป็นต้องมีตรารับรองอาหาร ฮาลาล ซึ่งเป็นประโยชน์ในทางพาณิชย์ของเราอย่างยิ่ง เพราะทำอาหารฮาลาลไปขายประเทศ อิสลาม เป็นรายได้เข้าประเทศอย่างมหาศาล เพราะถ้าไม่มีตรา ก็ขายไม่ได้

อันนี้ดิฉันมองในแง่กฎหมายว่าทำไมต้องมี และกฎหมายต่อไปก็คือ การกู้เงินเรียนหนังสือ อิสลามเขาจ่ายดอกเบี้ยไม่ได้ จึงต้องตั้งธนาคารอิสลามซึ่งเป็นธนาคารของรัฐ เช่นเดียวกับธนาคาร ออมสิน ธกส ธอส ธนาคารอิสลามเขาจะไม่คิดดอกเบี้ย แต่ประเด็นนี้ยังไม่ค่อยเท่าไร ประเด็นที่ถูก โจมตีมากที่สุดคือ เมื่อไรที่เด็กไทยอิสลามกู้เงินเรียนหนังสือ เขาให้ใช้ธนาคารอิสลาม ซึ่งถูกกว่า เหมือนเราเป็นข้าราชการที่ต้องใช้ธนาคารกรุงไทย ไทยพุทธกู้ยืมเงินเพื่อการศึกษา ก็ใช้ ธนาคารกรุงไทย ซึ่งคนอิสลามทางใต้ก็ไปใช้ธนาคารอิสลาม แต่กองทุนกู้ยืมคงไม่เกี่ยว เพราะไม่ คิดดอกเบี้ยอยู่แล้ว ซึ่งมีข่าวออกมาว่า คนที่ไปกู้เงินถูกบังคับให้ใช้ธนาคารอิสลาม ซึ่งไม่เป็นความ จริง กองทุนเขาก็ออกมาประกาศเท่าไร ๆ ก็ไม่มีใครเชื่อ เพราะฉะนั้น ดิฉันคิดว่า สิ่งเหล่านี้จิตที่เป็น อกุศล คิดทุกสิ่งทุกอย่างได้ ไม่มีทางที่จะแก้ไขถ้าจิตยังเป็นอย่างนั้น อันนี้เป็นเรื่องของบ้านเมืองซึ่ง ต้องทำ เพราะเขาก็เป็นคนไทยคนหนึ่ง ไม่อย่างนั้นเราต้องบอกชี้ว่า คนที่มีสัญชาติไทยทุกคนต้อง นับถือศาสนาเดียว คือ ศาสนาพุทธ นับถือศาสนาอื่นไม่ได้ ก็เป็นไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น เมื่อเขาเป็น คนไทย เมื่อตัก ระกำลำบากในประเทศอื่น เหมือนตอนนี่วิถีระบาด คนสัญชาติไทยกลับมาได้ ทั้งหมด ไม่ว่าจะนับถือศาสนาอะไร นี่คือการกฎหมาย

อ. อยากจะกราบเรียนท่านอาจารย์ว่า สิ่งที่ชาวพุทธควรเข้าใจว่า อะไรที่เบียดเบียน และทำลายพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

ส. ความไม่เข้าใจธรรม เพราะจริง ๆ แล้วเราเป็นมิตร ไม่ได้เจาะจงเฉพาะพวกเรา แต่ความเป็นมิตรกว้างไกลไพศาลมาก เป็นประโยชน์ทั้งตนเองและผู้อื่น ทำไมเราถึงไปคิดว่า เขาเป็นโน้น เป็นนี้ เป็นอิสลาม มีอะไรที่เราจะช่วยใครให้เป็นประโยชน์ในทางที่ถูกต้อง ควรทำไหม หรือว่าไม่ จะต้องเป็นชาวพุทธเท่านั้น จะไปยุ่งกับคนอื่นทำไม นั่นผิด นั่นไม่ใช่คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ไม่ทรงจำกัดความเมตตาเลย ความดีทั้งหลายไม่จำกัด และอีกอย่างหนึ่งพูดกันนักเรื่องเสรีภาพ จะนับถือศาสนาอะไรก็ได้ไม่ใช่หรือคะ สำหรับคนไทยไม่ต้องนับถือศาสนาพุทธก็ได้

อ. ก็ย้อนแย้งกันเอง

ส. เห็นไหมคะว่า ต้องเข้าใจทุกอย่าง ความจริงเป็นความจริงซึ่งเป็นประโยชน์ไม่เปลี่ยนแปลงในแง่มุม ไม่ว่าในเรื่องอะไรนำมาซึ่งประโยชน์ เพราะฉะนั้น ไปถุณวายเป็นอะไรกับคนอื่น บ้านอื่น บ้านตัวเองและทะเลาะขะขนาดไหน แล้วอย่างไรคะ เรื่องพระเครื่อง เครื่องรางของขลัง ไม่มีใครจัดการหรือ ส่งเสริมด้วยซ้ำไป นั่นหรือชาวพุทธ นั่นหรือจะให้เขามานับถือศาสนาอย่างนี้ที่นับถืออะไรก็ไม่รู้ เพราะฉะนั้น ความไม่รู้ทั้งหมดและความเข้าใจผิดทำลายสิ่งที่เป็นประโยชน์

อ. ผมว่าเป็นความชัดเจนมาก ๆ กับการสนทนาใน ๓ ประเด็นนี้ เรื่องให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ก็ไม่มีเหตุผลและไม่มีประโยชน์ แต่จะก่อให้เกิดความขัดแย้งรุนแรงเป็นปัญหา ซึ่งผมประทับใจอาจารย์จรัญพูดว่า ทุกวันนี้ปัญหาความแตกแยกทางสังคม ทางความคิด ทางการเมืองมากอยู่แล้ว แล้วยังจะเปิดประเด็นให้เกิดความแตกแยกทางศาสนาอีก และถ้าเหตุการณ์เหล่านี้มาเกิดบนแผ่นดินที่เราคิดว่า เป็นเมืองพุทธ เป็นเรื่องสะเทือนใจ

ส. สำหรับคนที่ยังคิดว่า จะเป็นประโยชน์ ก็ขอให้แสดงประโยชน์ออกมาว่า ประโยชน์คืออะไรที่จะให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ แล้วบ้านตัวเองไม่จัดการ ไปจัดการบ้านคนอื่นในเมื่อเราไม่มีสิทธิเลยที่จะไปยุ่งในเมื่อไม่ได้เป็นของเรา แต่ชาวพุทธมีหน้าที่จะดำรงรักษาคำสอนความจริง เป็นเรื่องขัดเกลากิเลส เป็นเรื่องเหตุและเป็นเรื่องผล ไม่ใช่เรื่องที่พิสูจน์ไม่ได้

เพราะฉะนั้น ก็ควรพิจารณาบ้านของตัวเองแล้วจัดการให้ดี ยิ่งกว่าคิดถึงคนอื่น แล้วไปยุ่งอะไร นอกจากเป็นมิตร สิ่งเดียวที่เราควรอย่างยิ่งที่จะทำกับทุกคน คือ ความเป็นมิตร คือความหวังดีไม่ว่าเขาจะเป็นใครทั้งสิ้น

อ. อันนี้เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนาที่แท้จริง ให้ได้เข้าใจความจริง และเมื่อมีความเข้าใจ ความเมตตา ความเข้าใจความคิดที่ต่างกันของแต่ละบุคคล ความเชื่อในคำสอนก็หลากหลาย จะไปบังคับใครได้อย่างไร เพราะธรรมก็ต้องเป็นไปอย่างนั้น ที่เราสนทนาในวันนี้ เรื่องความไม่สงบของชาติบ้านเมืองก็เกิดจากความไม่สงบของจิตใจที่ไม่ได้เข้าใจพระธรรม จนกระทั่งถึงความไม่สงบแม้ในเรื่องศาสนา ไม่ใช่ความไม่สงบเรื่องชุมนุมเรียกร้องความเสมอภาค ซึ่งเป็นประโยชน์ ซึ่งมีท่านผู้ฟังทางออนไลน์ได้ส่งข้อความแสดงความหวังใยสังคม ประเทศชาติ พระศาสนา คุณพิศาลส่งมาว่า สภาพธรรมตามความเป็นจริงก็คือสิ่งที่มีอยู่จริง เกิดดับรวดเร็ว บังคับบัญชาไม่ได้ เป็นอนัตตา ทุกอย่างก็ล้วนแต่เกิดเพราะเหตุปัจจัยทั้งนั้นเลย ไม่มีคำว่าบังเอิญ ซึ่งการชุมนุมก็ดี ทั้งฝ่ายภาครัฐและผู้ชุมนุมก็เป็นไปตามเหตุปัจจัย กราบเรียนท่านอาจารย์ว่า มีเหตุปัจจัยใดที่พอจะระงับความแตกต่างด้านความคิดของหลาย ๆ ฝ่าย เพื่อให้บ้านเมืองเราสมานฉันท์ได้ พระธรรมช่วยได้แค่ไหน ถ้าแต่ละฝ่ายจะยอมรับฟังและเข้าใจ

ส. ค่ะ เดือดร้อนไหมคะ กำลังเดือดร้อนหรือเปล่า ถ้ามจริง ๆ คิดอย่างนี้เดือดร้อนหรือเปล่า คนคิดนะเดือดร้อน อำนาจอยู่ที่ไหน

อ. อยู่ที่จิต

ส. และจิตของใคร คนอื่นไปทำให้เป็นอย่างอื่นได้ไหม

อ. เป็นไปตามเหตุปัจจัยที่จิตนั้นจะเป็นกุศลหรืออกุศล

ส. เพราะฉะนั้น เราจึงไม่หยุดที่จะกล่าวถึงพระธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว เพื่อให้ทุกคนได้ไตร่ตรองว่า คำไหนเป็นคำของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ควรอย่างยิ่งที่จะมีความเห็นที่ถูกต้องว่า มีประโยชน์มาก ไม่ได้ทำให้เกิดความเกลียดชัง หรือแตกสามัคคีเลยทั้งสิ้น แต่นำมาซึ่งบารมี ๑๐ เห็นไหมคะ ความดีไม่ใช่สิ่งที่ทำง่าย แต่เมื่อมีความเข้าใจที่ถูกต้อง ปัญญาที่เข้าใจถูก ไม่เห็นว่า อย่างอื่นจะมีประโยชน์เท่ากับการสะสมคุณความดี เพื่อค่อย ๆ ชำระล้างจิตให้บริสุทธิ์

เพราะฉะนั้น ทุกอย่างที่เป็นบารมีดีหมด เมตตาบารมี จะไปคิดถึงคนอื่นเขาทำไม จะไปจัดการเรื่องอะไรของเขา แต่เมื่อเขาเข้าใจอย่างนั้น เราก็กล่าวถึงความจริง ถ้าเขาพิจารณาก็เป็นประโยชน์ และประโยชน์ก็คือว่า เมื่อเข้าใจแล้วทุกอย่างดีขึ้น

อ. ท่านอาจารย์ได้ตอบคุณพิศาลและทุกคนได้ชัดเจนที่สุดว่า ความเข้าใจความจริงจากการศึกษาพระพุทธศาสนาเท่านั้น เมื่อเข้าใจแล้ว ความเข้าใจนั้นก็นำไปคลี่คลายปัญหาทั้งปวงให้บรรเทาลง เข้าใจมากเท่าไรก็บรรเทาไปเท่านั้น แต่ทั้งหมดเป็นไปตามเหตุปัจจัย จะไปเดือดร้อนใจอยากให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ก็เป็นไปไม่ได้ ไม่ทราบว่าเป็นช่วงท้ายท่านอาจารย์วิทยากรจะมีอะไรเพิ่มเติมอีกไหมครับ

จ. คิดว่าอย่างที่ท่านอาจารย์จรัญได้กล่าวในช่วงแรกว่า การที่จะเปลี่ยนแปลงคนที่สะสมความไม่ดีมาให้ดีขึ้น มีหนทางเดียวคืออาศัยพระธรรม คือ คำจริง แสดงให้รู้ให้เห็นว่า ขณะที่ไม่ดีที่ควรละ ละควรจะขัดเกลาเป็นอย่างไร และอาศัยธรรมที่ดีงามที่จะเกิดขึ้น ที่จะค่อย ๆ ละความไม่ดี เจริญอย่างไร ด้วยอาศัยพระธรรมเท่านั้น ดังนั้น ความขัดแย้งทั้งหมด ถ้าเป็นผู้มีความเห็นตรงพิจารณาร่วมกันในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม ก็สามารถทำให้เกิดความสงบได้ในที่สุด

อ. ในการสนทนาพิเศษออนไลน์ในวันนี้ เรื่อง “ความไม่สงบพระพุทธศาสนากับความไม่สงบของประเทศไทย” เป็นประโยชน์เกื้อกูลอย่างยิ่ง ซึ่งท่านอาจารย์ได้เริ่มต้นรายการตั้งแต่ “เห็น” ที่เราเห็นแล้วกับบอกว่า เป็นดอกไม้ เราก็ไม่สงบหลังเห็นแล้วทันทีเพราะไม่รู้ความจริง และเมื่อไม่รู้ความจริงของสิ่งที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ทำให้ยึดมั่นถือมั่นในความเป็นเราของเรา และถ้ามากขึ้น ๆ ก็แสดงออกทางกาย วาจา หรือที่เป็นปัญหาในบ้านเมือง มีการชุมนุมเรียกร้องต่าง ๆ ก็แสดงให้เห็นถึงการที่เรายังไม่แก้ปัญหาด้วยการเข้าใจความจริง ไม่ว่าจะเป็นทางฝ่ายใดทั้งสิ้น ภาครัฐหรือผู้ชุมนุม ทุกคนไม่ว่าจะเป็นคนรุ่นเก่า คนรุ่นใหม่ คนรุ่นใหม่ก็ต้องกลายเป็นคนรุ่นเก่าในที่สุด คนรุ่นเก่าก็ต้องตายไปเกิดเป็นคนรุ่นใหม่ แต่การสะสมก็ต้องเป็นไปเช่นนี้ เพราะฉะนั้น การที่จะสงบได้ก็ต้องอาศัยความเข้าใจจากการศึกษาพระพุทธศาสนาเท่านั้น และเมื่อมีความเข้าใจ ไม่ต้องมีกรรมวิธีใด ๆ ที่จะมาบอกว่า จะแก้ปัญหาอย่างไร ถ้ามีความเข้าใจลงจากปัญหาทั้งหลายไปตามระดับของความเข้าใจจริง ๆ เมื่อตอนพักกลางวันคุยกับอาจารย์คำปันเรื่อง ชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ ชนะความไม่ดีด้วยความดี เป็นต้น ท่านอาจารย์ก็บอกว่า จะมุ่งเอาชนะกันหรือเห็นประโยชน์ของการเป็นคนดี อาจารย์คำปันก็พูดว่า ถ้าเป็นคนดีชนะนั้นก็ชนะแล้ว เพราะชนะความไม่ดี

การสนทนาในวันนี้ก็เป็นประโยชน์ที่จะมีส่วนทำให้ท่านได้เข้าใจ และลดปัญหาความขัดแย้งไม่ว่าจะเป็นสังคม การเมือง และเฉพาะความคิดเห็นในทางศาสนาด้วยความยึดถือในศาสนาของเรา ก็จะคลายลงไปด้วยการเข้าใจความจริง โดยอาศัยการศึกษาพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในวันนี้ก็ต้องขอกราบเท้าขอบพระคุณท่านอาจารย์สุจินต์ บริหารวนเขตต์ ท่านคณะวิทยากรทั้ง ๔ ท่านและขอลาท่านที่ติดตามรายการวันนี้ไป ด้วยเวลาเพียงเท่านี้ สวัสดีครับ